

بازار گوجه فرنگی در ایران (چالش ها و راهکارها)

سمانه قلی پور، پژوهشگر موسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی

باشگاه خبرنگاران

یکی از محصولات عمده کشاورزی در رده محصولات زراعی گوجه فرنگی است که در بسیاری از کشورهای جهان و همچنین ایران در سبد مصرفی خانوارها از لحاظ ارزش غذایی و گاهی درمانی جایگاه مهمی دارد، به علاوه این محصول علاوه بر ارزش غذایی و درمانی از بعد اقتصادی نیز از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده و از آن به طور گسترده در صنایع مختلف مرتبط با تبدیل و فرآوری نیز استفاده می شود. در ایران بازار محصول گوجه فرنگی تقریباً به طور متناوب در فصول سرد سال با چالشهای عدیده ای مواجه می شود و قیمت آن در طول سال نوسانات چشمگیری را تجربه می کند به طوریکه بر اساس بررسی های به عمل آمده در سالهای گذشته گوجه فرنگی جز محصولاتی بوده که دارای بالاترین نوسان و افزایش قیمت در بین محصولات کشاورزی بوده است. به عبارت دیگر بازار گوجه فرنگی کشور علی رغم وجود استعدادهای بالقوه در زمینه تولید، فرآوری و تجارت، طی سالیان گذشته نتوانسته جایگاه خود را در صنعت جهانی تثبیت کند. بر این اساس در این گزارش بصورت مختصر عمده ترین چالشهای نظام تهیه و توزیع گوجه فرنگی بصورت اجمالی تحلیل و در نهایت پیشنهادهایی برای تنظیم بازار این محصول ارائه خواهد شد.

بررسی سهم ایران از تولید جهانی گوجه فرنگی نشان می دهد که دست کم طی ۱۰ سال گذشته (۲۰۰۹-۱۹۹۹) ایران همواره به عنوان یکی از هشت کشور عمده تولیدکننده محسوب می شده تا جاییکه میزان تولید گوجه فرنگی در این دوره زمانی با میانگین رشد سالانه ۵/۴ درصدی در سال ۲۰۰۹ به حدود ۵/۹ میلیون تن افزایش یافته و توانسته مقام هفتم تولید جهانی را به خود اختصاص دهد. به علاوه مقایسه میزان عملکرد هر هکتار گوجه در ایران نسبت به جهان نشان می دهد در سال ۲۰۰۸ میلادی (سال ۱۳۸۷) میزان عملکرد گوجه در ایران (۲۸ تن) حدود ۸ تن بالاتر از میانگین جهانی آن (۳۶ تن) است. اما در عین حال بازار این محصول هر ساله شاهد نوسانات فاحش قیمتی بوده است، به طوریکه روند شاخص قیمت مصرف کننده گوجه فرنگی در طول ماههای فروردین تا

اسفند هر سال، نوسانات زیاد قیمتی (بیش از ۳ برابری) در ماههای برداشت و غیر برداشت این محصول را نشان می‌دهد. همچنین شاخص قیمت مصرف‌کننده گوجه‌فرنگی طی ۱۰ ساله ۸۹-۱۳۷۹ با میانگین رشد سالانه ۱۸ درصد از حدود ۴۵ در سال ۱۳۷۹ با بیش از ۵ برابر افزایش به رقمی معادل ۲۳۶ رسیده است در حالیکه شاخص قیمت تولیدکننده که بیانگر هزینه تمام شده محصول برای کشاورز است در این دوره زمانی با رشد حدود ۴.۵ برابری همراه بوده، در نتیجه مقایسه این دو شاخص قیمت در طی یک دهه اخیر بیانگر افزایش بیشتر شاخص قیمت مصرف‌کننده نسبت به شاخص قیمت تولیدکننده است که در عین حال نشان می‌دهد در ۱۰ سال گذشته بخش مصرف متحمل ضرر بیشتری نسبت به بخش تولید شده است. در این ارتباط با وجود نوسانات قیمتی یاد شده سیاست قیمت تضمینی که در خصوص سایر محصولات زراعی و بالخصوص گروه سبزیجات در سالهای گذشته به کار گرفته می‌شد، تاکنون در خصوص این محصول اعمال نشده است. به علاوه از بررسی سهم مخارج صرف شده روی گوجه‌فرنگی دوره زمانی ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۷ نیز افزایش این سهم در تمام دهکهای شهری و روستایی مشاهده شد که با توجه به ثبات تقریبی مصرف، بیانگر افزایش قیمت این محصول طی دوره زمانی مذکور می‌باشد.

همچنین نتایج بررسی تجارت گوجه‌فرنگی در ایران بیانگر روند پرنوسان صادرات بر حسب شرایط زمانی مختلف بوده و حتی صفر شدن میزان صادرات در برخی سالها بوده است. این در حالیست که کشور ما طی دوره مورد بررسی همواره یکی از ۱۰ کشور عمده تولیدکننده و در عین حال مواجه با مازاد تولید داخلی بوده به طوریکه شاخص خودکفایی محصول طی سالهای مورد مطالعه نشان می‌دهد تولید همواره حدود ۲۰ درصد بیشتر از عرضه بوده، در نتیجه مازاد تولید وجود داشته است. اما علیرغم این دستاوردها متأسفانه ایران همواره سهمی کمتر از ۰/۰۳ درصد از صادرات این محصول را در بازار جهانی به خود اختصاص داده است.

لذا با توجه به مسایل پیش گفته و با عنایت به بررسیهای صورت گرفته به نظر می‌رسد عمده مشکلات مرتبط با بازار گوجه‌فرنگی کمتر به بخش تولید و بیشتر به نظام توزیع گوجه‌فرنگی مرتبط می‌باشد. به عبارت دیگر ناکارآمدیهای موجود در نظام توزیع منجر به ایجاد اختلال در نظام تهیه، تدارک و توزیع این محصول شده است. در واقع در حال حاضر یکی از عمده‌ترین مشکلات تولیدکنندگان و عمده‌فروشان در بازارهای سرمرزعه و عمده‌فروشی، خارج شدن کنترل بازار از

دست آنها و تعیین قیمت توسط دلالتان و سایر عوامل بازار رسانی در فصل عرضه می‌باشد، به طوریکه قیمت خرید این محصول به خصوص در فصل برداشت و با توجه به عرضه زیاد آن، توسط دلالتان و کارخانجات فرآوری گوجه فرنگی پایین بوده و بدین ترتیب کشاورزان عمدتاً از کشت این محصول متضرر شده‌اند. از طرف دیگر وابستگی بالای کشاورزان به دلالتان به خاطر بنیه مالی ضعیف کشاورزان بخصوص کشاورزان خرده‌پا برای تامین هزینه‌ها یا اجتناب از ریسک و حتی پرداخت بدهی‌های خود، منجر شده تا محصول خود را به دلالتان و عمده‌فروشان به صورت پیش‌فروش به فروش می‌رسانند. دلالتان نیز با پرداخت مساعده و تهیه برخی نهاده‌ها با زارعان در ازای تحویل محصول قرارداد می‌بندند و هنگام برداشت هم با تهیه لوازم بسته‌بندی، وسایل حمل و... محصول را برداشت می‌کنند، در نتیجه وجود چنین شرایطی قدرت انحصاری خاصی برای دلالتان به وجود آورده است. در این شرایط نبود و یا کمبود اطلاعات در دسترس کشاورزان در خصوص وضعیت بازار محصول نیز یکی دیگر از عواملی است که موقعیت زارعین را به مراتب تضعیف خواهد کرد. در نتیجه خارج شدن کنترل بازار از دست تولیدکنندگان و عمده‌فروشان، وجود نوسانات و بی‌نظمی در بازار و در نهایت نفوذ دلالتان در بازار اختلالاتی را در قیمت‌های مصوب از سوی مراجع رسمی ایجاد می‌کند.

از سوی دیگر در فصول غیربرداشت نیز بازار با کمبود عرضه نسبت به تقاضا مواجه بوده و مصرف‌کنندگان در فصول غیربرداشت این محصول هر ساله با نوسانات قیمتی قابل توجهی مواجه می‌گردند. البته در عین حال در کشور ما شرایط تولید و کشت خارج فصل گوجه در برخی استانهای گرمسیری کشور نظیر استان هرمزگان وجود دارد و می‌توان به دلیل شرایط خاص آب و هوایی حاکم در آن، حتی در فصول سرد سال در این استان به کشت و برداشت پرداخت اما به دلیل وجود مشکلاتی در زمینه نامساعد بودن بازاررسانی که افزایش میزان ضایعات و نارضایتی عرضه‌کنندگان به دلیل کاهش درآمد در فصل برداشت و در نهایت مواجه شدن مصرف‌کنندگان با قیمت‌های بالاتر در فصول غیربرداشت را در پی دارد و همچنین کیفیت پایین‌تر محصول به دلیل آنکه تنها انواع خاصی از این محصول در منطقه مورد نظر کشت می‌شود که مناسب فرآوری و تبدیل نمی‌باشد، تولیدات این استان و سایر مناطق مشابه معمولاً نتوانسته کمبود در فصول غیربرداشت حتی در بخش فرآوری را تامین نماید، در حالیکه در صورت بازاریابی مناسب و توجه بیشتر به سرمایه‌گذاری در وسایل بازاررسانی مناسب محصولات فسادپذیر و استفاده از ارقامی که خواص مطلوب‌تری از لحاظ انبارداری

و استفاده در صنایع فرآوری دارند می‌توان از یکسو مشکلات عرضه را تا حدی مرتفع نمود و از سوی دیگر در آمد خوبی نصیب کشاورزان نمود.

لذا در مجموع باید گفت وجود این هر ساله مشکلات زمینه ایجاد نااطمینانی کشاورز از تامین هزینه های تولید را فراهم آورده و با توجه به ضعیف بودن سیاستهای حمایتی دولت از این بخش پیامدهایی را در بخش تولید، مصرف و قیمت به همراه داشته که در نهایت، مجموع این شرایط منجر به عدم امکان برنامه‌ریزی مناسب برای تجارت این محصول گردیده است لذا در ادامه به صورت اجمالی مهمترین مشکلات موجود در بازار داخلی گوجه فرنگی را به صورت زیر می‌توان خلاصه کرد:

-- وجود مشکلات مربوط به نظام توزیع فعلی و فعالیت واسطه‌گران و دلالتان غیرضروری و در نتیجه بالا رفتن حاشیه های بازاریابی

- وابستگی مالی و اطلاعاتی کشاورزان خرده‌پا به واسطه‌گران و ایجاد قدرت انحصاری برای آنها در تعیین قیمت به خصوص در فصل برداشت

- ایجاد اختلال در وضع قیمت‌های مصوب از سوی مراجع رسمی به دلیل حضور واسطه‌گران

- علیرغم نوسانات فصلی تولید و قیمت محصول، عدم اعمال یک راهبرد حمایتی مشخص از سوی دولت

- نوسانات زیاد قیمت گوجه فرنگی در ماههای برداشت و غیربرداشت

- وجود نوسانات تولید و نبود الگوی منظم کشت در قطبهای اصلی تولیدکننده و تاثیر آن بر برنامه‌ریزی در دیگر بخشها

- عدم وجود روند باثبات در صادرات گوجه فرنگی ناشی از نوسانات موجود در بخش تولید و توزیع

- نبود زیرساختهای مناسب برای صادرات علیرغم بالاتر بودن میانگین عملکرد تولید در داخل نسبت به جهان

- عدم توجه کافی به شناسایی و رعایت استانداردهای سایر کشورها در ارتباط با بحث صادرات

- فراهم نبودن شرایط بازاریابی، انبارداری و امکانات تبدیل و فرآوری در محل تولید و برداشت

- بی‌توجهی به ارقام مناسب انبارداری و فرآوری در برخی استانهای تولیدکننده

- عدم تطابق کامل مراکز تبدیل و فرآوری با مناطق تولید و کشت گوجه فرنگی

- عدم وجود تشکل صنفی منسجم تولید و فرآوری گوجه فرنگی

-وجود مشکلات موجود در سیستم بسته‌بندی و ضعف در استفاده از فناوری های نوین
-ضعف در کنترل، نظارت و بازرسی بر فرآیندهای فرآوری و عرضه در واحدهای فرآوری
با توجه به مجموعه مشکلات پیش‌گفته مهمترین سیاستها و اقدامات لازم در جهت ساماندهی و
تنظیم بازار گوجه فرنگی را می‌توان به شرح ذیل عنوان نمود:

-اصلاح نظام توزیع سنتی و در نتیجه کاهش فعالیت واسطه‌گران غیرضروری
- استفاده از ظرفیتهای موجود عرضه محصول بخصوص در مناطق گرمسیری به دلیل یکسان نبودن
زمان عرضه در این مناطق با عرضه در سایر نقاط کشور از طریق اصلاح نواقص سیستم توزیع فعلی
بطوریکه از طریق کوتاه کردن دست واسطه‌ها و بهبود شبکه‌های بازررسانی می‌توان از موقعیت این
گونه بازارها در جهت به تعادل رساندن بازار استفاده کرد.

- توجه بیشتر به راهبرد توسعه تولید و صادرات محصول با توجه به وجود مزیت نسبی تولید داخلی
گوجه‌فرنگی

- توجه بیشتر به تامین بسترهای صادراتی مناسب نظیر امکانات مناسب حمل و نقل، ساخت، تجهیز
و نوسازی انبارها، سردخانه‌های مناسب در مبادی تولید به خصوص در مناطق فاقد این امکانات و...
- افزایش نقش نظارتی نهادهایی مانند شهرداریها و همچنین شرکت تولیدکنندگان در
تصمیم‌گیریهای کمیته نرخ گذاری میادین میوه و تره‌بار به منظور افزایش قدرت چانه زنی تولید
کنندگان در مقابل میدانداران

- تشکیل تعاونیهای تولید و توزیع (بازاریابی) محصول شامل تولیدکنندگان و عمده فروشان
- اعمال تعرفه فصلی کارشناسی شده از سوی دولت بر واردات محصول برای حمایت از تولید و مصرف
- ارایه اعتبارات و تسهیلات مناسب و تحت نظارت به کشاورزان در راستای توسعه کشت گلخانه‌ای
- توجه به احداث واحدهای فرآوری گوجه‌فرنگی با توجه به پتانسیلهای تولید و توجه به مکانیابی
صحیح آنها

-اصلاح و نوسازی تجهیزات کارخانجات فرآوری گوجه فرنگی از طریق تسهیلات حمایت شده